

DE MIDDELEEUEWSE ‘BEGIJNENBEWEGING’ 12DE-13DE EEUW

DEEL 2: EEN EUROPESE BEWEGING

Hugo Vanden Bossche

Het begijnenwezen ontkiemde “ohne Gründer und ohne Gründerin”.¹ Het was een uitvloeisel van de populaire mystieke stromingen die in de 11de en 12de eeuw tijdens en na de investituurstrijd en de daaraan verbonden hervormingsbeweging van het kloosterwezen in onder meer de abdijen Gorze bij Metz, Cluny, Cîteaux en Cîteaux’ dochterhuis, de abdij van Clairvaux, waar Sint-Bernardus de eerste abt was, ontstonden.^{2, 3, 4}

Waar konden religieuze vrouwen in de 12de en 13de eeuw hun roeping beleven?

Voorals de 12de eeuw wordt beschreven als een tijd van maatschappelijke en culturele vernieuwing, van nieuwe landbouwtechnieken, heropbloei van de commerciële en ‘industriële’ bedrijvigheid in de steeds groeiende stedelijke centra en grote religiositeit.^{5, 6} In Europa ontstonden in de 11de tot 13de eeuw nieuwe religieuze, orthodoxe en heterodoxe (in de ogen van de Kerk ketterse) bewegingen.

Ondanks het feit dat door de Gregoriaanse hervormingen en de besluiten van de Lateraanse synode (1059) de leken (mannen) in de kerk niets meer te zeggen hadden en de vrouwen ‘niets, maar dan ook helemaal niets’ te zeggen hadden⁷, bleven leken (mannen en vrouwen) zich afvragen wat nu precies het christendom was.⁸

Leken op zoek naar de Christus-mens

Waar ze met hun vragen terecht konden, is moeilijk te achterhalen. Uitzonderingen niet te na gesproken, kenden leken en ook heel wat seculiere priesters, monniken en monialen geen of veel te weinig Latijn om te kunnen kennismaken met de Bijbel, de Handelingen van de Apostelen en de geschriften van de Kerkvaders. Tijdens het Concilie van Tours in 813 werd dan ook beslist dat de preken vertaald moesten worden in de Romaanse of Germaanse volkstaal, “opdat iedereen zou kunnen volgen wat er

gezegd wordt”.⁹ Dergelijke (donder)preken gingen echter vaak niet over Bijbelverhalen, maar over hoe mensen zich dienden te gedragen om niet in de hel te belanden. Mogelijk hebben de meeste leken moeten wachten op de franciscanen en dominicanen (orde der predikheren), die pas in de 13de eeuw (vanaf 1220-1228) in de volkstaal het evangelie predikten.¹⁰

Mogelijk leerden zij het leven van Jezus, de apostelen en eerste christengemeenschappen kennen via de pelgrims en kruisvaarders die in Jeruzalem en andere historische plaatsen oog in oog hadden gestaan met de omgeving waar Jezus van Nazareth had geleefd, geleden en was gestorven.¹⁰ Met het bezoek aan de geboortekerk in Bethlehem, de grafkerk in Jeruzalem en de vele gewijde plaatsen werd de menselijke geschiedenis van de Verlosser voor de kruisvaarders en pelgrims veel concreter¹⁰ en werd de God-Christus geleidelijk vervangen door de Christus-mens. Het lijden van de Verlosser nam steeds meer een centrale plaats in.² De gestalte aan het kruis werd met grotere klaarheid gezien als mens.³

Ook in de kunst zien we bij de overgang van de romaanse naar de gotische periode veranderingen in de voorstelling van Christus.¹¹ Tijdens de pre-romaanse en romaanse periode wordt de gekruisigde Christus meestal voorgesteld als de overwinnende koning, de ‘Heer in heerlijkheid’. Bij de overgang naar de gotische periode wordt Christus meer en meer voorgesteld als een lijdende en stervende man.¹¹ Bij die verandering zou Bernardus (Bernard) van Clairvaux (°1090 - †1153) via zijn preken een grote rol hebben gespeeld. Sint-Bernardus wou God tonen in zijn grote liefde, met de bedoeling de mensen aan te sporen die liefde te beantwoorden.¹¹ De nadruk wordt dus niet alleen op de triomferende Zoon Gods gelegd, zoals wordt getoond op het prachtige timpaan in de Maria-Magdalenabasiliek in Vézelay³, maar ook en vooral op de arme, lijdende man met zijn moeder (ook met Maria van Klopas, de tante van Jezus, en Maria Magdalena), vol smart aan de voet van het kruis.¹¹

Het centraal timpaan in de Maria-Magdalenabasiliek in het Bourgondische Vézelay.

Door de focus op het lijden te leggen, komt Jezus dichterbij de gelovige te staan. De voorstellingen van Christus met zijn moeder in het passieverhaal werden, zoals Peter Schmidt het uitdrukt, “buitengewone instrumenten voor de identificatie van Christus met de persoonlijke levenservaring. Zij vormden een belangrijke troost voor de mensen (mannen en vrouwen) wier leven kort, hard, onzeker en wreed was.”¹¹

Rogier van der Weyden: gekruisigde Jezus Christus met Maria en Johannes de Evangelist, Madrid, El Escorial, Real Monasterio de San Lorenzo

Wanneer deze mannen en vrouwen naar de lijdende Christus keken en vervolgens naar de bisschoppen, zagen zij, zoals John van Schaik het oneerbiedig uitdrukt, “dikke, in goudbrokaat gestoken prelaten”. Zij konden niet anders dan besluiten dat Jezus dit niet kon hebben geleerd.⁸ De (her)ontdekking van de mens Jezus bracht mee dat men, zoals de apostelen (mannelijke en naar alle waarschijnlijkheid ook vrouwelijke⁷) en de eerste christenen, wou deelnemen aan de armoede en het lijden van Christus. In feite wilde men een volmaakter christelijk leven leiden.

Waar konden deze ‘ongeletterde’ (ze kenden geen Latijn), zoekende mannen en vooral vrouwen terecht?

In dit artikel moeten we ons beperken tot de ‘orthodoxe’ bewegingen, hoewel, in tegenstelling tot de Kerk, bij veel van de zogenaamd ‘heterodoxe’ bewegingen, zoals de Waldenzen^{7, 8}, gesticht door Petrus Waldes (ca. 1140 tot ca. 1218) uit Lyon, men ook wilde terugkeren naar de levensstijl van Jezus’ mannelijke en vrouwelijke discipelen en het christelijke geloof in zijn oorspronkelijke zuiverheid wilde herstellen. Gezien Waldes het Nieuwe Testament in de landstaal, het Occitaans, liet vertalen⁸, kon iedereen kennis nemen van de leer van Jezus, wat volgens de Kerk niet toegelaten was. Bij deze lekenbeweging hadden vrouwen en mannen ook bij het prediken dezelfde rechten, wat eveneens door de kerkelijke hiërarchie verboden was.⁷

Dubbelkloosters en Robert d’Arbrissel

Een aantal van deze zoekenden komt terecht bij kluizenaars en rondtrekkende predikers, zoals de Bretoen Robert d’Arbrissel (°1050 - †1117)^{4,12}, die vermoedelijk aan de basis ligt van de beweging van de Armen van Christus.⁴ Daarom wordt zijn verhaal iets breder uitgesponnen. Deze beweging toonde drie karakteristieke kenmerken¹³: de nieuwe apostelen moesten arm zijn, zij moesten het evangelie prediken en vrouwen speelden een zeer belangrijke rol in deze toen nog ongeordende beweging.

Dat laatste kenmerk past zeer goed bij de voor die tijd ongewone zienswijze van Robert d’Arbrissel (priester, theoloog) over vrouwen: hij verwierp de idee dat vrouwen minderwaardige wezens (Augustinus) waren¹³ en dat zij de ‘invalspoort van de duivel’ waren, zoals verkondigd werd door Tertullianus (kerkvader) rond het jaar 200.¹⁴

Robert d'Arbrissel had zeer snel vele volgelingen: mannen van alle rangen en opvallend veel vrouwen, zowel arme als adellijke maagden, weduwen en gewezen prostituees.¹⁵ Dat men het evangelie naar de letter wou beoefenen en, los van eigendom en aardse zorgen, de apostelen in hun missiereizen wilde navolgen, werd door de voortzetters van de Gregoriaanse hervorming mogelijk getolereerd. Maar dat Robert d'Arbrissel en de andere rechtgelovige boetprekers, zoals Bernardus van Thiron, en vooral hun 'ongeordende' aanhangers (te) onstuimig predikten tegen de buitensporige rijkdom van de hoge geestelijkheid en kloosters en de onwaardige levenswandel van de reguliere en seculiere clerus, viel niet in goede aarde. De nieuwmodische en toch wel zonderlinge levenstrant van de rondzwervende eremieten en hun bonte gevolg was te idealistisch opgezet om leefbaar te zijn. Robert heeft dan ook veel problemen gehad en werd door heel wat clerici als ketter beschouwd.

Na de Synode van Poitiers (1100) vestigde Robert d'Arbrissel zich met zijn volgelingen in een vallei in het bos van Fontevraud, op de grens van de provincies Anjou, Touraine en Poitou (het dorp heet nu Fontevraud-l'Abbaye). Hier richtte hij de (dubbel)orde van Fontevraud (volgens de regel van Sint-Benedictus) op en stichtte hij in 1101 een dubbelklooster, dat later l'Abbaye Royale de Fontevraud werd genoemd.^{15, 16, 17}

De monniken (60 tot 70) woonden in de Sint-Johannespriorij en de (slot)zusters (ca. 300) in de Onze-Lieve-Vrouweabdij (Grand Moûtier). De abdijkerk was de enige plaats waar mannen en vrouwen samenkwamen voor de liturgische diensten. Er waren nog twee priorijen: de Sint-Maria-Magdalena-priorij, waar berouwvolle zondaressen werden opgevangen, en de priorij toegewijd aan Sint-Lazarus, waar lepralijders woonden. Aan het hoofd van deze kloostergemeenschap moest volgens de stichter een weduwe staan: de jonge, mooie en intelligente weduwe Petronille de Chemillé werd de eerste abdis. Zij ontving in 1119 paus Calixtus II (Guido van Bourgondië), die het hoofdaltaar kwam inwijden en bevestigde dat zowel de monniken als de zusters onder de jurisdictie van de abdis stonden.¹⁵

Dit was het begin van een eeuwenoude traditie: tot aan de Franse Revolutie stonden vrouwen van koninklijken of op zijn minst adellijken bloede aan het hoofd van Fontevraud en de vele stichtingen. In het toenmalige Frankrijk zouden er in 1140-1150 vijfduizend volgelingen geweest zijn. Op het einde van de 12de eeuw waren er een honderdtal priorijen in Frankrijk. In totaal werden in Frankrijk 139, in Engeland 5 en in Spanje 6 abdijen gesticht.

Dat waren niet allemaal dubbelkloosters, maar overal waren er kloosters voor vrouwelijke religieuzen.

Opmerkelijk is dat we in de Provinces de France, d'Auvergne, Bretagne, Gascogne, waar de meeste priorijen werden gesticht, geen of pas veel later begijnen terugvinden. Zouden de vrome vrouwen toen een plaatsje gevonden hebben in de vele kloosters van de orde van Fontevraud?

Hoewel het Graafschap Vlaanderen grotendeels tot het koninkrijk Frankrijk behoorde, werden er geen dubbelkloosters van de orde van Fontevraud gesticht. Hier vinden we wel veel begijnen en later begijnhoven.

Een ander experiment met dubbelkloosters¹⁸

De uit het Duitse Xanten (nu in Noordrijn-Westfalen gelegen) afkomstige en in Frankrijk rondtrekkende boeteprediker Norbertus (°1080 - †1134) stichtte in 1121-1122 voor zijn volgelingen in Prémontré de orde van de premonstratenzers (norbertijnen of witheren, volgens de regel van Sint-Augustinus). Norbertus beoogde een actief religieus leven voor zijn volgelingen. De orde kan worden beschouwd als een 'link' tussen de strikt contemplatieve orden en de bedelorden van de late middeleeuwen. In deze dubbelkloosters konden zowel vrouwelijke als mannelijke leden uit de stichtende of doterende families worden opgenomen. Voor ongehuwde vrouwen en weduwen uit minder kapitaalkrachtige families was de intrededrempel waarschijnlijk te hoog.

De orde telde tegen het einde van de 13de eeuw meer dan 600 huizen, voornamelijk in Frankrijk, het Duitse Rijk, de Lage Landen, Engeland, Schotland, Spanje en Oost-Europa. Maar toen bestonden de dubbelkloosters al lang niet meer. In 1137 werd besloten dat er in de orde geen plaats meer was voor dubbelkloosters.¹⁹ Hoewel de kanunniken en zusters alleen maar in de kerk samenkwamen, was het blijkbaar moeilijk de menselijke natuur te temmen.

De vrouwelijke religieuzen hoefden wel niet direct te verhuizen. Zo werd de latere mystica en heilige Juliana als jonge wees (°ca. 1192) toevertrouwd aan de zorgen van de zusters van het premonstratenzer dubbelklooster l'Abbaye du Mont-Cornillon te Luik.²⁰ Zij werd in 1222 priorin van de bij een leprozerie gelegen vrouwenafdeling van het dubbelklooster. Haar visioenen lagen aan de basis van de instelling van het 'hoogfeest van het heilig lichaam en

bloed van Christus', Sacramentsdag.²⁰ Dat het niet altijd koek en ei was tussen de abt en de priorin, blijkt uit het feit dat zij in 1247 gevlucht is naar een begijnengemeenschap in Namen.²⁰

Hoe het ook zij, door de afsplitsing van de vrouwenconventen moesten de norbertinessen verhuizen. De zusters van de door Norbertus in 1124 gestichte Sint-Michielsabdij (Antwerpen) verhuisden al in 1148 naar de Munsterstraat (nu Grote Pieter Potstraat). De norbertinessen, die samen met hun mannelijke medebroeders in Tongerlo een dubbelklooster vormden, verhuisden naar de uithof van de abdij te Eeuwen onder Broechem (Ranst) en de zusters van Averbode trokken naar Keizersbos in Roermond. In Postel verdwenen de norbertinessen waarschijnlijk pas na 1270.¹³

Daarna werden er talrijke norbertinessenkloosters gesticht, maar die volstonden niet om alle vrouwen met religieuze aspiraties op te vangen. Een bijkomend probleem was dat de meeste nieuwe kloosters, net als de al bestaande benedictinessenkloosters, enkel adellijke of welgestelde vrouwen opnamen.²¹

De cisterciënzerfamilie^{3, 22, 23}

In 1098 startte abt Robertus van Molesme samen met een twintigtal monniken ten zuiden van Dijon in de bossen van Cîteaux een nieuwe abdijsamenleving. Robertus en zijn gezellen verlangden naar eenzaamheid, armoede, eenvoud, in één woord: een meer ascetisch leven, waar plaats en aandacht was voor ieders persoonlijke geestelijke groei.²² In feite wilden zij de regel van Sint-Benedictus letterlijk volgen. Cîteaux werd het “nieuwe klooster” genoemd, dat wil zeggen nieuw ten opzichte van Molesme en zeker ten opzichte van Cluny, waar armoede en handenarbeid niet meer beleefd werden zoals Sint-Benedictus het had voorgeschreven.²³

In deze onherbergzame streek ontstond de orde van Cîteaux, beter bekend als de cisterciënzerorde (de naam is afgeleid van de Latijnse benaming van de plaats: Cistercium). Na een zeer moeilijke start volgde in de eerste helft van de 12de eeuw een fabelachtige groei en verspreidde de nieuwe orde zich snel over heel Europa. Dit was te danken aan de tijdsomstandigheden -- dit was een periode met een ongekend religieus elan -- aan bekwame abten, zoals de erudiete Angelsaks Stefanus Harding, het eerste genie van de Orde, en aan het spirituele leiderschap en de bovenmenselijke religieuze ijver van Bernardus van Clairvaux, het tweede genie van de Orde.^{3, 22} De diepste oorzaak van deze verbazingwekkende groei is vooral te zoeken in het feit dat de spiritualiteit van Cîteaux onmiddellijk instemming vond bij

de godvrezende tijdgenoten.²² Volgens de cisterciënzermonniken van Villers was ook de vroomheid van de ‘begijnen’ in het begin van de 13de eeuw verwant aan hun spiritualiteit.²⁴

Van Cîteaux naar Clairvaux

De 22-jarige Bernardus van Fontaine, vergezeld van edellieden uit zijn familie (vier broers en een oom) en enkele vrienden, vroeg in het voorjaar van 1113 om opname in Cîteaux. Het was het begin van de betrokkenheid van de Bourgondische edelen bij het “nieuwe klooster”.²⁵

Twee jaar later kreeg hij van abt Stefanus de opdracht een nieuw klooster te stichten, een diplomatieke scheiding van twee genieën (?). Voor deze stichting vonden Bernardus en zijn twaalf gezellen op enkele kilometers van het dorpje Ville-sous-la-Ferte, langs de oevers van de Aube, een onherbergzame vallei die beroemd zou worden onder de naam Clara Vallis, Clairvaux.³

In Clairvaux werd Bernardus door de kracht van zijn geestelijke ideaal en zijn sterk gefundeerde theologie, moraal en mystiek een grote autoriteit niet alleen binnen de orde, maar ook als ‘diplomaat’ in dienst van pausen, keizers en koningen.²² Het zou ons te ver voeren om daar dieper op in te gaan. In feite zouden hier ook zijn vele preken, vooral die over het Hooglied, moeten worden besproken. Voor meer informatie verwijs ik graag naar een essay dat geschreven werd naar aanleiding van 900 jaar cisterciënzerorde door de monialen van de abdij van Nazareth te Brecht²², naar bladzijde 16 in deze ***Begijnhofkrant*** en naar het boek van Anselm Hoste.²³

Toch nog een zinnetje uit het essay: het komt uit Brief 142, een van de 550 nog bewaarde brieven die Bernardus geschreven heeft: “Onze orde legt zich toe op het stilzwijgen, het onderhouden van de vasten, nachtwaken, gebed en handenarbeid, en boven alles de koninklijke weg van de liefde bewandelen.”²² Deze manier van leven moet ook vrouwen (ook begijnen) aangetrokken hebben.

Cisterciënzermonialen

Aanvankelijk waren de cisterciënzers er niet toe te bewegen vrouwenkloosters in de orde op te nemen. Een van de redenen daarvoor was dat dit een inbreuk zou zijn op één van de grondbeginselen van de orde, namelijk afzien van alle zielzorg buiten het eigen klooster.²²

Men mag ook niet vergeten dat toen (ook later nog) het lichaam en vooral dan het vrouwenlichaam veracht werd als de kerker van de ziel en geassocieerd werd met satanische

verleiding.⁷ Monniken bleven best zo ver mogelijk uit de buurt van vrouwen. Dat ging blijkbaar zeer ver: toen de rijkgetrouwde zus van Bernardus, Ombeline (ook Hombeline of Humbeline), samen met de echtgenotes van de monniken, onder wie waarschijnlijk ook de echtgenote van Bernardus' oudste broer, en de vrouwelijke familieleden wier echtgenoten Bernardus naar Cîteaux waren gevolgd, naar Cîteaux trokken, wilde Bernardus hen niet ontvangen.²⁶

Via een omweg is het toch gelukt om vrouwenkloosters in de orde op te nemen. In 1115 stichtte de graaf van Bar, Milon II, en Sainte-Ombeline, de zus van Sint-Bernardus, in het kasteel van Jully (nu in het departement Yonne) de benedictijnerpriorij (nu bekend als abdij) van Jully-les-Nonnains.²⁶ De stichtingsoorkonde duidt op een strenge leefwijze, die dicht bij het cisterciënzerleven staat. De abdij was wel erkend door de abdij van Molesme, maar niet door de cisterciënzerorde, stekking Clairvaux.

De eerste stichting voor cisterciënzermonialen ontstond in 1125 in Tart, 10 km ten noorden van Cîteaux, onder de persoonlijke verantwoordelijkheid van abt Stefanus Harding.²² Na Tart kwamen er van overal vragen om vrouwenkloosters in de orde op te nemen. Ook deze abdijen ontstonden door het persoonlijke initiatief van een of andere abt. Tart groeide snel uit tot 18 dochterhuizen. In het begin van de 13de eeuw voltrok zich de grootste uitbreiding door nieuwe stichtingen of de overgang van bestaande abdijen naar de cisterciënzerorde.²² Door deze incorporatie ontving een monialenklooster bijzondere voorrechten en bescherming; een rector, kapelaan en een aantal lekenbroeders hielpen zowel bij de geestelijke zorg als de uitbouw van het klooster.²³ De vraag was echter zo groot, dat het generaal kapittel in 1228 verordende dat in de toekomst geen enkel vrouwenklooster nog in de orde kon worden opgenomen.²³ Feitelijk blijft men tot in 1251 kloosters in de orde opnemen en in bepaalde gevallen zelfs later nog. Toen was het merendeel van de vrouwenabdijen reeds gesticht en voor hen bleef de situatie dus onveranderd.

Zoals Micheline De Fontette²⁷ schrijft, is het gevaarlijk om cijfers te plakken op de verspreiding van de cisterciënzerinnenabdijen. Zij vermeldt met het nodige voorbehoud dat er 320 kloosters in het Duitse Rijk waren, waaronder de door Sint-Bernardus in 1135 gestichte abdij van Eberbach, waar al 900 jaar aan wijnbouw wordt gedaan. Voorts 160 in Frankrijk, 98 in Spanje, 100 in Engeland, 70 in Italië, 57 in België, 10 in Portugal en 19 in Nederland.²⁷

Een ‘nieuwe’ vorm van religieus leven

In de literatuur wordt regelmatig gesteld dat veel ‘vrome vrouwen’ die een (ascetisch) religieus leven verkozen boven het huwelijk, geen plaats vonden in een vrouwenklooster, omdat er veel te weinig kloosters waren. Nochtans als je bovenvermelde cijfers ziet en daarbij ook nog de vroeger gestichte benedictinessenkloosters optelt, waren er verspreid over Europa zeer veel zusterkloosters.

Dat was zeker zo daar waar in het laatste kwart van de 12de eeuw vrome vrouwen apart of in kleine gemeenschappen leefden en waar in de eerste helft van de 13de eeuw de meeste begijnhoven gesticht werden. Enkele voorbeelden²³: in de bisdommen waar toen Frans-Vlaanderen onder viel, waren er tussen 1182 en 1234 8 cisterciënzerinnenabdijen in de bisdommen Atrecht en Terwaan, 3 in het bisdom Kamerijk en 1 in het bisdom Doornik. In het gebied van het huidige België werden op het einde van de 12de en in de eerste helft van de 13de eeuw 49 abdijen gesticht²² en in het huidige Nederland 18.²³

Daarnaast waren er nog de van de abdijs van Affligem afhankelijke benedictinessenkloosters in onder meer Vorst/Brussel (vanaf 1105) en Groot-Bijgaarden (vanaf 1126)²⁸, de bovenvermelde norbertinessenkloosters en de door Ermentrudis, een Keulse jonkvrouw die als begijn in Brugge leefde, gestichte clarissenkloosters (vanaf 1253) in Brugge, Langemark, Ieper, Gentbrugge, Werken (een deelgemeente van Kortemark) en Sint-Omaars.^{29, 30} Er was ook nog de dominicanenorde, maar de vrouwelijke tak van deze bedelorde kende vóór de 15de eeuw geen grote verspreiding in de Nederlanden²¹, waar de begijnenbeweging ontstond. In 1262 werd de eerste dominicanessenpriorij, Hertoginnedal, in Oudergem gesticht³⁴. Op dat moment waren de meeste begijnhoven al opgericht.

Begijnen waren geen gebuisde nonnen

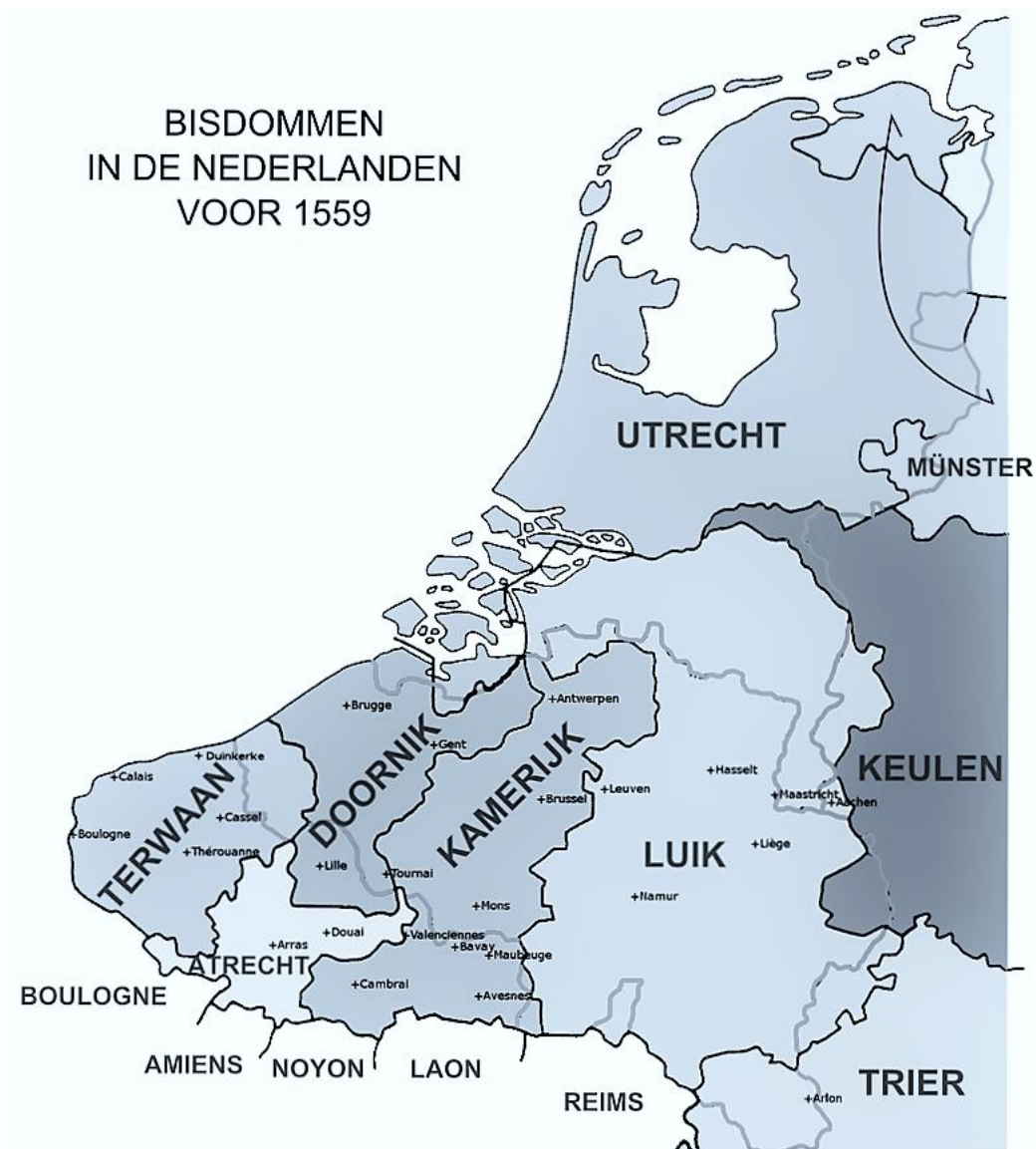
Waarom vonden (of zochten) niet alle lekenvrouwen die het christelijk geloof in zijn oorspronkelijke zuiverheid wilden beleven, een plaats in de vele kloosters? Daarvoor kunnen verschillende redenen worden aangehaald:

1. Er waren wel meer vrouwen- dan mannenkloosters, maar het aantal monialen dat per klooster werd toegelaten, lag veel lager dan in de monnikenkloosters. Er zullen toen lange wachtlijsten geweest zijn.

2. In de vroege middeleeuwen waren er bijna alleen kloosters voor vrouwen uit de hoge adel. In de adellijke abdij van Herkenrode (gesticht rond 1182) gebeurde het niet zelden dat – weliswaar tegen de richtlijnen van het generaal kapittel in – de adel het klooster gebruikte als een soort opvangcentrum voor hun niet-huwbare dochters.²³ Ook de adellijke Hildegard von Bingen heeft in 1147/1150 bij de stichting van het benedictijnenklooster op de Rupertsberg in Bingen (Duitsland) haar adellijke privileges willen behouden.⁷ De kloosterpopulatie in de meeste vrouwenpriorijen en -abdiën bestond uit dochters van adellijke families en rijke patriciërs, die waarschijnlijk bij hun intrede een aanzienlijke bruidsschat meebrachten.
3. Zeer snel waren er in de slotkloosters twee soorten zusters: de ‘koordames’ en een beperkt aantal ‘werkzusters’ (lekenzusters, conversen). Die conversen waren van ‘volkse’ afkomst: zij legden dezelfde geloften af als de koorzusters, maar namen geen deel aan het koorofficie en het kapittel en moesten door te werken in hun levensonderhoud voorzien. Deze ‘werkzusters’ droegen een bruin in plaats van een zwart habijt. Er was dus een duidelijk klasse-onderscheid tussen de zusters van eenzelfde klooster.
4. Een intrede als lekenzuster lijkt niet aantrekkelijk voor enigszins geletterde vrouwen die een leven wilden leiden waarbij de nadruk lag op contemplatie, handenarbeid en werken van naastenliefde (ziekenverzorging, stervenden bijstaan,...). Dit kon niet in een slotklooster, waar de contemplatieve religieuze vrouwen strikt binnen de clausuur van een klooster verbleven.
5. Wat ook een rol kan hebben gespeeld, is het verbod dat uitgevaardigd werd in 1215 tijdens het vierde Concilie van Lateranen. Toen werd het verboden om nieuwe orden te stichten of om het even welke vorm van kloosterleven in te voeren die niet een door de Kerk goedgekeurde kloosterregel tot grondslag had.¹³
6. Er zullen wel vrouwen geweest zijn die niet in een klooster konden intreden wegens fysieke, psychische (die werden in de meeste begijnhoven gewoonweg niet aanvaard) en financiële problemen. Ook de ouderdom zal wel een rol hebben gespeeld, bijvoorbeeld bij vrouwen die niet gehuwd geraakten, omdat ze geen man vonden of die te oud waren om nog in een klooster in te treden. Er was toen een vrouwenoverschot, maar dat was vooral een ‘probleem’ voor de aristocratie³¹. Er sneuvelden nogal wat adellijke mannen tijdens de vele oorlogen en oorlogjes.

Men mag echter niet vergeten dat er zeer veel vrome vrouwen uit adellijke en patriciërsfamilies waren die een leven als recluse, begijn of later lid van de Derde Orde van Sint-Franciscus verkozen boven een slotklooster.

Dat de leefregel in een begijnhof minder streng was dan bij de cisterciënzerinnen van de strikte observantie, die de regel van Sint-Benedictus streng onderhielden, zal ook wel een rol hebben gespeeld bij de keuze. Wat de keuze eveneens kan hebben beïnvloed, is dat begijnen, in tegenstelling tot kloosterzusters, geen gelofte van armoede aflegden en daardoor de mogelijkheid hadden om een eigen vermogen te bezitten.¹³ Een vermogen dat, op zijn minst gedeeltelijk, bij overlijden door de familie kon worden opgeëist. Mogelijk werden daardoor een aantal meisjes in de 13de–14de eeuw en nog meer later door hun gefortuneerde ouders gestimuleerd om zich bij een begijnengemeenschap en niet bij een kloostergemeenschap aan te sluiten.³² Begijnen waren in de meeste gevallen geen ‘gebuisde nonnen’.

Kaart van de bisdommen in de Nederlanden vóór 1559 (kaart overgenomen en aangepast uit: https://nl.wikipedia.org/wiki/Bisdom_Luik)

Verspreiding van de begijnen over West-Europa

In de tweede helft van de 12de en het begin van de 13de eeuw gingen vrouwen die niet in een klooster konden of wilden intreden, in strijd met de kerkelijke richtlijnen, een nieuw soort religieus leven leiden. Terwijl sommigen als verspreide reclusen ('kluizenaressen') in een voor ieder afzonderlijk gebouwtje verbleven, betrokken anderen als samenwonende reclusen ('vrije, oneigenlijke reclusen') met twee of meer een gemeenschappelijk woonhuis.⁴ Daaruit zullen althans in de Lage Landen de begijnhoven ontstaan. In de Waalse gewesten, Frans-Vlaanderen en Duitsland bleven het bijna altijd begijnenconventen. Niet alle oneigenlijke reclusen volgden hun 'medezusters' naar een begijnhof. Zo bleef in Dendermonde een aantal 'kluizenaressen' tot het einde van de 16de eeuw op de plaats waar de begijnen oorspronkelijk gevestigd waren, in hun *kluis* wonen.³⁵

In 'onze' contreien vinden we de oudste sporen van 'godsvruchtige vrouwen', die men later al dan niet terecht 'begijnen' noemde, in Luik (ca. 1170), Hoei (ca. 1180), Nijvel (einde 12de eeuw), Oignies (1187, 1207) en Zoutleeuw (1206) en daarna in het hele bisdom Luik en aanpalende regio's.²⁴ Dankzij Jacob van Vitry en andere hagiografen kunnen we ons een beeld vormen van de levenswijze van een beperkt aantal begenadigde (proto)begijnen. Over de vele 'vrome vrouwen' die in het laatste kwart van de 12de eeuw en het begin van de 13de eeuw in onder meer de bisdommen Kamerijk, Doornik, Atrecht en Utrecht woonden, weten we (veel) minder.

Dat de begijnenbeweging een Europese beweging was, kunnen we onder meer afleiden uit een door Alcantara Mens⁴ bewerkte tekst, genomen uit een sermoen van Jakob van Vitry: *"Dan zeggen zij, de wijzen dezer wereld, met name de van hervorming afkerige seculiere prelaten en andere boosaardige lieden: "Kijk, die wil beguina (begijn) zijn – want aldus noemt men hen in Vlaanderen en Brabant – of papelarde – want zo betitelt men ze in Noord-Frankrijk (in Francia) – of humiliata – zoals men zegt in Lombardije – of bizocca – dat is hun benaming in Italië – of coquenunne – zoals men ze heet in Teutonië." En met zulke spot- en lasternamen pogen voorgenoemde lui de maagden die zich voorgenomen hebben de zuiverheid te bewaren, van hun heilig besluit af te trekken."*⁴

Deze godvruchtige vrouwen uit Wallonië, Brabant, Vlaanderen, Noord-Frankrijk, Lombardije (nu een regio in Noord-Italië), Italië en Teutonië, zoals toen een groot deel van Duitsland

genoemd werd, ‘weigerden’ te huwen of in het klooster te treden. Uit een aantal 13de-eeuwse *vitae* blijkt dat er toen in de Lage Landen, de naburige regio’s en verder gelegen landen heel wat “*mulieres religiosas*” zonder in te treden in een klooster een ascetisch en religieus leven leidden. Zij wijdden zich aan ziekenzorg, gebed en contemplatie, maar legden in tegenstelling tot kloosterzusters geen (eeuwige) geloften af en ook geen gelofte van armoede, maar zij beloofden wel sober te leven.¹³

Zij leefden zoals in het bisdom Luik alleen of in groep, volgden geen door de Kerk erkende kloosterregel, haalden hun inspiratie rechtstreeks uit de Heilige Schrift (in de volkstaal!), (sommigen) discuteerden over theologie en voorzagen in hun eigen levensonderhoud via het verrichten van handen- en zorgarbeid of bedelden. Wat hen vooral in de ogen van de middeleeuwse maatschappij verdacht maakte, was dat zij verkozen in kuisheid (zuiverheid) te leven zonder daarom de door de Kerk vereiste geloften af te leggen.⁶ De vrouwelijke seksualiteit werd namelijk in de middeleeuwen als door en door pervers en tomeloos beschouwd. Het is dus niet te verwonderen dat deze vrouwen veel smaad en verdachtmakingen te verduren kregen.

Om paal en perk te stellen aan deze en andere bewegingen zonder kerkelijke goedkeuring, verbood in 1215 het vierde Concilie van Lateranen om nog nieuwe orden te stichten.¹³ Gelukkig voor de begijnen kon in 1216 Jacob van Vitry, toen al benoemd tot bisschop van Akko (Acre), met succes bemiddelen bij de op 18 juli 1216 verkozen paus Honorius III om een uitzondering te maken op het algemeen verbod ten voordele van de ‘volgelingen’ van Maria van Oignies.¹³

Uit een brief van Jacob van Vitry weten we dat de mondelinge pauselijke vergunning niet beperkt bleef tot het bisdom Luik: “*Ik heb verkregen dat het aan religieuze vrouwen voortaan zou toegelaten zijn in eenzelfde huis te verblijven en zich daar door wederzijdse aansporingen tot het goede op te wekken. Die vergunning bekwam ik niet alleen voor het bisdom Luik, maar bovendien voor het Koninkrijk (Frankrijk) zowel als voor het Keizerrijk (Duitsland).*”⁴ De *mulieres religiosas* mochten zich van toen af samenvoegen tot (semi)religieuze gemeenschappen.

Waar vinden we deze begijnengemeenschappen?

Er wordt algemeen aangenomen – uitzonderingen niet te na gesproken – dat de begijnenbeweging zich vanuit de Luikse gewesten verspreidde over de Nederlanden en het noorden van Frankrijk – ‘de oude Nederlanden’ – en via Aken naar de Rijnstreek. Over het aantal *mulieres religiosas*, protobegijnen en begijnen die vanaf het einde van de 12de tot en met de 13de eeuw alleen of met meerderen samenwoonden in de steden van de bisdommen Kamerijk, Doornik, Terwaan, Atrecht, Utrecht en van de bisdommen in het koninkrijk Frankrijk en het keizerrijk Duitsland, zijn weinig exacte cijfers beschikbaar. Het moeten er echter veel geweest zijn. In de Lage Landen (inclusief Noord-Frankrijk) werden in de 13de eeuw 90 begijnengemeenschappen gesticht.¹⁴ Volgens Walter Simons zouden er in de Zuidelijke Nederlanden tot aan de Nederlandse Opstand (1568) 298 ~~(?)~~ ‘begijnhoven’ gesticht zijn.³¹ In Zuid-Frankrijk waren er gemeenschapshuizen in Hyères (1240) en Marseille (1250)¹³ en in Parijs was vanaf 1264 een in opdracht van koning Louis IX opgericht (echt) begijnhof aanwezig.³²

In Duitsland zouden er vanaf de 13de eeuw 212 huizen of conventen gesticht zijn.³³ De Duitse begijnenbeweging wordt in deze **Begijnhofkrant** vanaf pagina 9 door Paul Marchal besproken. Volgens L.J.M. Philippen³³ zouden er vanaf de 13de eeuw ook ‘begijnengemeenschappen’ geweest zijn in Polen, Zwitserland, Engeland, Hongarije en Tsjechië. Italië en Spanje heeft hij niet vermeld.⁴ Het is weinig waarschijnlijk dat de oorsprong van deze gemeenschappen in Luik, Nijvel of Hoei te zoeken is. Misschien toch een uitzondering: een ‘begijnhofje’ in Norwich (Engeland) zou zijn wortels in Brugge kunnen hebben. Dat wordt in een volgende **Begijnhofkrant** besproken.

Zoals er na de mondelinge toelating om te mogen samenwonen in eenzelfde huis een groepering van verspreid wonende, godgewijde vrouwen plaatsvond, zal ook de stichting van de begijnhoven beïnvloed zijn door de in 1233 door paus Gregorius IX uitgegeven bul *Gloriam virginalem*.¹³ In deze bul heeft Gregorius de ‘clausuur’ als ideale levenswijze voor alle vrouwen die voor altijd een leven van kuisheid in God kiezen, geïntroduceerd. De begijnen hebben echter nooit de echte clausuur ingevoerd. Gedurende de hele middeleeuwen bleven zij in hun ommuurde hoven een vrij grote bewegingsvrijheid behouden. Ook het afleggen van een eeuwige gelofte van kuisheid stond niet in hun statuten. Toch nam men aan dat de pauselijke bescherming ook voor begijnen gold.⁵ Zij zijn er altijd in geslaagd om aan de strenge regels van het kloosterleven te ontsnappen.⁶

Een aantal stichtingen van begijnhoven is waarschijnlijk geïnspireerd door de zogenaamd formele erkenning van de begijnenbeweging door paus Gregorius IX. Zo waren er tot 1250 in de bisdommen Kamerijk, Doornik en Terwaan ‘begijnhoven’ (oudste vermelding) in Vilvoorde, Brussel, Antwerpen, Mechelen, Brugge, Kortrijk, Ieper, Aardenburg (nu provincie Zeeland, Nederland), Gent, Geraardsbergen, Mons (Bergen), Tournai (Doornik), Lille (Rijsel), Douai (Dowaai, waar 2 begijnhoven en daarnaast nog 9 conventen waren³⁶) en in Quesnoy-sur-Deûle (Kiezenet).^{6, 31} Het begijnhof in Herentals zou vóór 1266 gesticht zijn; een precieze stichtingsdatum is niet bekend.³⁷ In het bisdom Utrecht was er in Zierikzee in 1256 een begijnhof⁴⁶ en daarnaast viel ook het groot begijnhof in Delft onder Utrecht. Het zou al in 1300 bestaan hebben, maar een stichtingsdatum is (nog) niet gevonden.³⁹

Bij de bespreking van een aantal begijnengemeenschappen (zie ook Deel 1 van dit artikel in de vorige **Begijnhofkrant**)²⁴ moeten we er wel rekening mee houden dat alleen die plaatsen kunnen worden besproken waar de aanwezigheid van begijnen in een geschreven document wordt bevestigd.⁶ Gezien op veel plaatsen al meerdere jaren ‘begijnen’ samenwoonden vóór er een begijnhof werd gesticht, geven deze documenten weinig informatie over het ontstaan van deze gemeenschappen.⁶ Het is praktisch onmogelijk hier de voorgeschiedenis en stichtingen van de vele begijnenconventen en begijnhoven te bespreken. Daarvoor moet ik verwijzen naar de lijsten opgesteld door Pascal Majérus⁶, Walter Simons³¹ en Hans Geybels¹².

Hieronder wordt een beperkt aantal begijnengemeenschappen besproken, waarvan we enkele gegevens hebben over hun voorgeschiedenis.

Lier

Volgens de pastoor van het Lierse begijnhof, Karel Biermans (°Turnhout, 06 09 1857 - † Lier, 24 01 1938), zou het begijnhof omtrent het jaar 1200 ontstaan zijn.³⁹ Toen zouden drie geestelijke dochters ‘die omtrent het jaar 1200 leefden’ op de plaats waar later het begijnhof zou gebouwd worden, hun goederen aan God hebben opgedragen.⁴⁰ Pas 58 jaar later kreeg het begijnhof ‘*eene regelmatige inrichting*’.⁴ (zie ook blz.14)

Mechelen

In de huidige Begijnenstraat zouden in 1207 enkele begijnen niet ver van het godshuis der rustende priesters hebben gewoond. In de door Romerus Valerius, pastoor te Muizen, geschreven *Chronyke van Mechelen* lezen we: “In 1207 begonsten de Beggynen tot Mechelen

ende woonden omtrent de groote kercke in de straet die van hun de Beggynestraet genoemd wordt, die daer naer in het jaer 1249 syn gaen woonen buyten de stadt, omtrent S. Catelynnepoorte, welke daer soo vermenigvuldicht syn dat altaer ten tyde van Merten van Rossem achtiën-hondert Beggynen waeren sonder de jonge Maegdeken, die daer in groot getal te schoole laghen.”⁴¹

Antwerpen⁴²

Voor het *Beghinorum curtis Syon* (het eerste begijnhof) ontvingen de begijnen in 1240 een gift voor de grond en in 1243-1244 zouden zij in hun aan het zuidende van de huidige Begijnenstraat gelegen begijnhof gewoond hebben. Het zou kunnen dat zij al vóór 1240 in die omgeving woonden. Volgens Verachtert wordt er al in 1215 een pastoor van het begijnhof vermeld.³⁹

Brussel^{43, 44}

In 1218 zou René Clutinck op de hoek van de Ingelandstraat^{en} de Twaalf Apostelenstraat het godshuis (of een infirmerie) Terarken voor 12 Brabantse vrome vrouwen (begijnen?) gesticht hebben. Als er al in 1218 begijnen in dit godshuis aanwezig waren, was dit waarschijnlijk een van de oudste begijnenhuizen in Brussel. Pas in mei 1263 is er echter voor het eerst sprake van een begijnenconvent of begijneninfirmerie.

Vóór de stichting van het begijnhof Onze-Lieve-Vrouw ten Wijngaard (ca. 1250, Groot Begijnhof) waren er vrome vrouwen (begijnen, *baghijnen*) die buiten de eerste stadsomheining bij de Lakensepoort samen kwamen bidden in een kleine kapel ter ere van ‘Onze-Lieve-Vrouw ten Wijngaard’. Hier werd met toelating van Jan I, hertog van Brabant, ca. 1250 door de pastoor van Meerbeek, Renier van Breeteycken, het Onze-Lieve-Vrouw ten Wijngaard (Groot Begijnhof) gesticht.¹³ De begijnen van dit Groot Begijnhof waren vooral uit rijke patriciërsfamilies afkomstig.

Kortrijk^{45, 46}

In 1200 besloten enkele Kortrijkse vrouwen een gemeenschappelijke woning te betrekken om er te leven volgens de idealen van armoede en dienstbaarheid. Mogelijk was het dit huis dat de gravin van Vlaanderen, Johanna van Constantinopel, in 1240 aankocht ten behoeve van de begijnen. Later verhuisden zij naar de huidige locatie, waar in 1284 een begijnhofkapel werd gebouwd.

Brugge^{13, 45}

In het begin van de 13de eeuw vestigden begijnen zich buiten de stadsomwalling aan de linkeroever van de Reie, op de zogeheten ‘*Wingarde*’. Een document van 1242 vermeldt de bescherming van de begijnen door gravin Johanna van Constantinopel en in 1244 wordt het begijnhof op vraag van haar jongere zus, Margareta II, en met toestemming van Walter de Marvis, bisschop van Doornik, een afzonderlijke parochie en wordt er een eigen kerk gebouwd. In *De Wijngaard* woonden zeer veel aristocratische begijnen.

Gent^{23, 39, 47}

In het begin van de 13de eeuw leefde een aantal vrome vrouwen (“*mulieres religiosas*”) in de schaduw van het Uutenhoveshospitaal in Onderbergen, naast de Sint-Michielskerk, waar ze zieken verzorgden. Hier zou in 1228 het dominicanenklooster komen, nu bekend als ‘Het Pand’. De ‘lekenzusters’ verhuisden naar de omgeving van het Bijlokehospitaal en de cisterciënzerinnenabdij, *Portus beate Mariae*, of de abdij van de Bijloke. Niet lang nadien kregen zij met de hulp van gravin Johanna van Constantinopel een stuk land op het einde van de Burgstraat, niet ver van de plaats waar tussen 1251 en 1269 het Lieve-kanaal werd gegraven, een verbinding van de Leie met het Zwin, en waar in 1489 het Rabot ontstond. Op deze plaats werd rond 1234 gestart met de bouw van het Sint-Elisabethbegijnhof (Groot Begijnhof).

Dendermonde³⁵

Aan de basis van het cisterciënzerinnenklooster (de abdij van Zwijveke) en het ‘begijnhof’ (in het begin een begijnenconvent) ligt de stichting (kort na 1214) door Mathilde I, vrouwe van Dendermonde, van een hospitaal in de buurt van de Brabantpoort, nu Brusselsepoort. Het hospitaal werd aanvankelijk bediend door lekenzusters. Met de goedkeuring van de bisschop van Kamerijk vormde Mathilde in 1223 het hospitaal om tot de abdij van Zwijveke. Sommige lekenzusters traden mogelijk toe tot de orde van Cîteaux. Anderen stelden zich ten dienste van de nieuwe abdij, mogelijk als meiden, want ook de ‘werkzusters’ legden dezelfde geloften af als de koorzusters, of ze bleven als reclusen in de omgeving wonen. In 1228 werd de overplaatsing van de abdij naar de Zwijvekekouter in de Boonwijk, een gehucht van Sint-Gillis, goedgekeurd. De gebouwen werden verder bewoond door een aantal achtergebleven reclusen of vrome lekenvrouwen, mogelijk de eerste begijnen. In 1288 kregen deze begijnen de toelating om te verhuizen naar een betere vestigingsplaats met minder wateroverlast aan de

Sint-Gillisstraat (nu Brusselsestraat), waar het Sint-Alexiusbegijnhof - *‘de nuwen hof’* - zich nog steeds bevindt.

Diksmuide^{39, 46}

In 1273 gaf Maguerite Godscalc, een begijn te Diksmuide, *‘drij en half gemeten land’* aan de zusters van de minderbroeders van de Heilige Clara van Ieper en *‘twee gemeten land’* (1 gemeet is ongeveer 44 aren) aan de ziekenzaal van het begijnhof. Gravin Margareta bevestigde de giften en verklaarde *“dat zij zullen goed en vast blijven, niettegenstaande de geestelijke geefster niet uit een wettelijk huwelijk is ontsproten”*. Het Sint-Godelievebegijnhof moet dus toen al een tijd bestaan hebben. Volgens een legende zou Thomas Beckett, de uit Engeland verbannen aartsbisschop van Canterbury, omtrent 1164 in het begijnhof verbleven hebben. Een begijnhof was er toen zeker nog niet. Als de aartsbisschop via Diksmuide naar Frankrijk gevlucht zou zijn, zou het kunnen dat hij in een huis op de linkerhoek van het straatje naar het begijnhof bij ‘begijnen’ heeft verbleven. Op die hoek hing er vóór 1914 een beeldje van de heilige Thomas. Ook aan het in de jaren twintig van de vorige eeuw heropgebouwde huis prijkt nog steeds een beeldje.

Wie waren de financiers, beschermers en geestelijke begeleiders?¹³

In de Lage landen werd het samenleven van begijnen in conventen en/of begijnhoven vooral gestimuleerd door vrouwelijke leden van de hoge adel en hun biechtvaders. Ook stadsmagistraten, abten en priors, pastoors, kapittels van seculiere kanunniken, (rijke) burgers en, niet te vergeten, ook begijnen hebben samengewerkt bij de stichting en bouw van begijnhoven. Deze ommuurde configuraties van ‘individuele’ huisjes en conventen rond een centrale kapel of kerk³⁶, samen met de begeleiding door cisterciënzers, franciscanen en dominicanen, moesten de begijnen beschermen tegen onorthodoxe (ketterse) gedragingen en gedachten en de gevaren (bekoringen) van het leven in de wereld. Vooral de dominicanen hebben in Vlaanderen en Henegouwen getracht de begijnenbeweging te gidsen langs de door de Kerk uitgestippelde wegen.¹³ Waar ze overigens niet altijd in geslaagd zijn. De cisterciënzers van de abdij van Villers en later ook van de abdij Sint-Bernards-aan-de-Schelde (eerst in Vremde en daarna in Hemiksem; de eerste bewoners in Vremde waren monniken uit Villers) hebben vooral in de 13de eeuw de begijnen in Brabant begeleid.

Enkele voorbeelden van beschermers en ‘sponsors’: De Gentse begijnhoven Sint-Elisabeth en Onze-Lieve-Vrouw ter Hoya werden gesticht door respectievelijk Johanna van Constantinopel en haar jongere zus, Margareta II, beiden gravin van Vlaanderen en Henegouwen.

Gravin Johanna kocht in Dowaai (Douai) grond, gelegen in ‘Champfleury’, met als doel daar “vrome vrouwen die men begijnen noemt” te laten wonen binnen de bescherming van een gracht of wal. In een codicil bij haar testament van 4 december 1244 liet zij een jaarlijks bedrag van 100 schellingen reserveren ten behoeve van een “*locus beghinarum de Duoco*”.³⁶ De stichtingsakte van het Sint-Elisabethbegijnhof werd in 1245 door gravin Margareta afgeleverd.³⁶

Het Ieperse begijnhof Sint-Christina-ten-Brielen was gelinkt aan het Kapittel van Sint-Maarten. In 1240 deden proost en Kapittel, met instemming van gravin Johanna van Vlaanderen en Henegouwen, afstand van een stuk land ten voordele van de arme vrouwen die men begijnen noemde.¹³

De oorsprong van het Kortrijkse begijnhof zou een door gravin Johanna in 1240 aangekocht huis zijn. Ook in het huidige Valenciennes, haar geboortestad, heeft deze gravin een begijnhof gesticht. Gravin Margareta stichtte en/of verleende steun aan de begijnhoven van Brugge, Bergen, Champfleury-Douai, Geraardsbergen, Kortrijk, Lille en Gent (Sint-Obrecht, Poortakker). Dat laatste begijnhof werd opgericht voor zieke en hulpbehoevende begijnen die in andere begijnhoven geweigerd werden. Zulke begijnhoven of meestal begijnenwoningen voor arme begijnen werden onder meer ook in Antwerpen en Brussel opgericht. In Brugge werden zeven ‘*alemoesene huzen voor becommerde beghinen*’ gesticht.¹³

Het Groot Begijnhof van Brussel werd omtrent 1259 met toestemming van Jan I, hertog van Brabant, gesticht door Renier van Breeteyck (Breetycken), pastoor van Meerbeek.⁴⁴ De eerste begijnen waren vier dochters van een rijke landbouwer (cijnsontvanger?) uit Gooik. Die zullen wel een aanzienlijke ‘bruidsschat’ meegekregen hebben. De Clutincks, een familie van lakenfabrikanten en Brusselse schepenen, stichtten in 1218 het Godshuis Terarken (infirmierie) voor 12 Brabantse vrome vrouwen, die nadien als begijnen worden vermeld.⁴³

Hoewel het in de goedkeuringsbrief tot de bouw van het Sint-Margaretabegijnhof in Lier niet vermeld wordt, neemt men aan dat dit begijnhof in 1258 (of in de huidige jaartelling 1259)

gesticht werd onder bescherming van hertogin Aleidis, echtgenote van Hendrik III, hertog van Brabant.⁴⁵

Naschrift

De begijnenbeweging vindt zijn oorsprong bij vrome vrouwen die alleen of samen met een paar gelijkgezinden trachtten te leven als de ‘armen van Christus’. Zonder met de Kerk te breken wilden zij, zoals de apostelen en eerste christenen, deelnemen aan de armoede en het lijden van de Christus-mens. Bij deze godvruchtige vrouwen, die vrijwillig de kuisheid in acht namen, lag de nadruk op contemplatie, handenarbeid en ziekenzorg.

De niet door mannen gedomineerde manier van leven van deze ‘protobegijnen’ moet veel vrouwen bekoord hebben, zodat er zich steeds meer aansloten bij deze toen nog niet geordende, ‘semi-religieuze’, door de Kerk nog niet gecontroleerde beweging. Om deze vrouwen te beschermen tegen ketterse gedragingen en gedachten en de klachten, pesterijen en beschuldigingen die daaromtrent aan hun adres werden gericht, hebben vooral vrouwelijke leden van de hoge adel samen met hun biechtvaders en sympathiserende geestelijken ervoor gepleit en gezorgd dat de begijnen gingen samenwonen in conventen en, vooral in de Lage Landen, in begijnhoven.

Deze weldoeners en sympathisanten eisten als tegenprestatie voor hun steun een degelijke organisatie met welomschreven reglementen en een gedegen geestelijke leiding. Hoewel de begijnen erin slaagden om tot op zekere hoogte hun vrijheid te bewaren, werd met het ontstaan van de begijnhoven het einde van het eigenzinnige, zelfstandige karakter van het begijnenwezen stilaan ingeluid. Anderzijds zijn dankzij hun meer geordende levenswijze de begijnhoven blijven bestaan en konden de begijnen onder veiliger omstandigheden hun roeping beleven zonder het contact te verliezen met de buitenwereld.

Hugo Vanden Bossche

Bronnen

1. Greven J. (1912) *Die Anfänge der Beginen: ein Beitrag zur Geschichte der Volksfrömmigkeit und des Ordenswesens im Hochmittelalter*, Münster, p. 208
2. Philippen L.J.M. (1943) *Het ontstaan der begijnhoven. Een synthetische studie*, Antwerpen, pp 5, 7, 18
3. Bauer R. (1998) *De geniale mislukking van de Middeleeuwen*, Kapellen, pp. 37 e.v., 41, 56 e.v. (1999) *Vézelay. Een verhaal van vrijheid en macht*, Kapellen, pp. 93-97

4. Mens A. (1947) *Oorsprong en betekenis van de Nederlandse begijnen- en begardenbeweging. Vergelijkende studie: XII^{de}–XIII^{de} eeuw*, Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen en Schone Kunsten van België, Antwerpen, pp. 14, 16-23, 160, 257, 276, 277, 417, 419
5. Simons Walter (1994) *Begijnen in de Middeleeuwen*. In: *Begijnen en begijnhoven*, Algemeen Rijksarchief, Brussel, pp. 7-25
6. Majérus P. (2000) *De begijnhoven in België: mythe en werkelijkheid*, Het Tijdschrift van Dexia Bank 54, nr. 213, pp. 34-48
7. Küng H. (2012) *Vrouwen in het Christendom*, Utrecht, p. 21, 38-47, 56, 57
8. Van Schaik J. (2016) *Ketters. Een geschiedenis naast de Kerk*, Davidsfonds, Leuven, p. 86
9. Mostert M. (red.) (1995) *Communicatie in de Middeleeuwen. Studies over de verschriftelijking van de middeleeuwse cultuur*, Hilversum, p. 49
10. Janssens J. e.a. (2015) *Floris ende Blancefloer van Diederick van Assenede. Liefde in het graafschap Vlaanderen van de dertiende eeuw*, Leuven, pp. 49, 50
11. Smidt P. (2007) *In de handen van mensen. 2000 jaar Christus in de westerse cultuur*, Leuven, pp. 180, 181, 182
12. Geybels H. (2004) *Vulgariter Beginae. Eight centuries of beguine history in the Low Countries*, Brepols, Turnhout, pp. 34-37, 161-164
13. Vanden Bossche H. (2013) *Begijnen, begijnhoven en het begijnhof van Turnhout*, Turnhout, pp. 13, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 45, 50, 59
14. Jacob Slavenburg J. (1996) *De mislukte man-vrouwenhaat in het christendom*, Zutphen, p. 82
15. Pernoud R. (1980) *La femme au temps des cathédrales*, Paris, pp. 130-135
16. Dalarun J. (1984) *Robert d'Abrissel et les femmes*, Annales Economiques, Sociétés, Cavillations 39 (nr. 6), p. 1142
17. Bienvenu J.-M. (1981) *L'étonnant fondateur de Fontevraud, Robert d'Abrissel*, Paris, p. 155
18. Goossens J. (2002) *Religieuze vrouwen in de middeleeuwse Kerk*. In: *In de voetsporen van Jacob van Maerlant: liber amicorum Raf De Keyser. Verzameling opstellen over middeleeuwse geschiedenis en geschiedkundige didactiek*, Leuven, p. 145
19. Bijsterveld A.-J. (2011) *Het kerkelijk leven*. In: *Geschiedenis van Brabant – van het Hertogdom tot heden*, Zwolle/Leuven, pp. 86, 87
20. Vanden Bossche H. (2014) De 'sacramentslobby' van de begijnen en andere *mulieres religiosae*, **Begijnhofkrant** nr. 44, p. 1
21. Lawrence C.H. (2004) *Kloosterleven in de Middeleeuwen: in West-Europa en de Lage Landen*, Amsterdam, pp. 316, 320
22. Zr. Lisbet m.m.v. Zr. J. De Grijs, Zr. J. Van Doren (1997) *Negen eeuwen cisterciënzers (1098-1998)*, Het Teken 69 (nr. 10), p. 311 e.v.
23. Hoste A., Nuytens M., Van Bockstaele G. (1997) *De glans van Cîteaux in de Nederlanden. 900 jaar cisterciëzerabdijen 1098-1998*, Stichting Kunstboek, Brugge, p. 5, 14, 41 e.v., 147, 179, 180
24. Vanden Bossche H. (2016) *De middeleeuwse 'begijnenbeweging' 12de-13de eeuw. Deel 1: het bisdom Luik*, **Begijnhofkrant** nr. 53, pp. 2-8
25. Leroux-Dhuys J.-F. (1999) *Cisterciëzerabdijen. Geschiedenis en architectuur*, Könemann, Köln
26. Nouvelles recherches historiques sur Jully-les-Nonains et Jully-sur-Sarce,
<http://195.220.134.232/numerisation/tires-a-part-www-nb/0000005563012.pdf>,
https://fr.wikipedia.org/wiki/Abbaye_de_Jully-les-Nonnains
27. De Fontette M. (1967) *Les religieuses à l'âge classique du droit canon. Recherches sur les structures juridiques des branches féminines des Ordres*, Paris, p.33
28. Mens A. (1952) *Kerkelijk en godsdienstig leven*, In: Lamberty M, Lissens R.F. *Vlaanderen door de eeuwen heen*, Brussel, p.306
29. Stamboom van het ontstaan van de Vlaamse clarissenkloosters,
<http://www.clarissen.be/page/geschiedenis>
30. Roest B. (2013) *Order and Disorder: The poor Clares between foundation and reform*, Koninklijke Brill NV, Leiden/Boston, pp. 132-133
31. Simons W. (2001) *Cities of Ladies. Beguine communities in the Medieval Low Countries, 1200-1565*, Philadelphia, pp. 48, 111, 112, 181

32. Stouthuysen R. (2010) *Mythe en waarheid omtrent de begijnen: Godgewijde maagden of godgewaagde meiden?* Taxandria, jaarboek van de Koninklijke Geschied- en Oudheidkundige Kring van de Antwerpse Kempen, LXXXII, pp. 237-248
33. Philippen L.J.M. (1918) *De begijnhoven. Oorsprong, geschiedenis, inrichting*, Veritas, Antwerpen
34. Jacobs R. (2004) *Een Geschiedenis van Brussel*, Tielt, p. 63
35. Stroobants A. (2006) *Gids voor het Sint-Alexiusbegijnhof en het Begijnhofmuseum van Dendermonde*, Stadsbestuur Dendermonde, Stedelijke Musea, p. 8
36. Simons W. (1992) *Begijnen en begarden in het middeleeuwse Dowaai*, De Franse Nederlanden, 17de Jaarboek uitgegeven door de stichting Ons Erfdeel vzw, pp. 180-197
37. Cools J. (2006) *Het begijnhof van Herentals, Een historische gids*, Herentals (2de druk), p. 11
38. De Groot L. (2013) *Begijnhoven in de Nederlanden*, Hilvarenbeek, p. 133
39. Verachtert F. (1973) *Voorsale des Hemels ofte Het Begijnhof in de XVII Provinciën*, Retie, pp. 70, 77, 166, 268, 321, 322, 341
40. Bergmann A., De Weerdt J.B. (1873) *Geschiedenis der Stad Lier*, Antwerpen, p.48
41. Remmerus Valerius, pastoor in Muysen (ca. 1680) *Chronyke van Mechelen. Tot Mechelen* by J.F. Vander Elst Boeck-Drucker, p. 10 (gedigitaliseerd door Google)
42. Overgenomen uit de 'Kroniek Antwerpen' van de Antwerpse Vereniging voor Bouwhistorie en Geschiedenis, www.Avbg.be/kroniek_Antwerpen_1201-1300
43. Vanden Bossche H. (2015) Op zoek naar de Brusselse begijnhoven. Deel 2. **Begijnhofkrant** nr. 47, pp. 2-7
44. Vanden Bossche H. (2015) Op zoek naar de Brusselse begijnhoven. Deel 1. **Begijnhofkrant** nr. 46, pp. 2-8
45. Van Aerschot S., Heirman M. (2002) *Vlaamse Begijnhoven Werelderfgoed*, 2de druk, Leuven, pp. 190, 222, 250, 265
46. Heirman M. (2001) *Langs Vlaamse begijnhoven*, Leuven, pp. 235, 245, 251
47. Theunissen G. (2016) De geschiedenis van het groot begijnhof Sint-Elisabeth in Gent, **Begijnhofkrant** nr. 52, pp. 10-13